

ÜSKÜDAR MİHRİMAH SULTAN CAMİİ TAŞ SÜSLEMELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

AN EVALUATION OF THE STONE ORNAMENTS OF MIHRIMAH SULTAN MOSQUE IN USKUDAR*

Kadriye Figen VARDAR**

ÖZ

İskele Camii olarak da bilinen Mihrimah Sultan Camii, İstanbul'da Üsküdar İlçesi'nde, Üsküdar Meydanı'nda yer almaktadır. Caminin giriş kapısında yer alan Arapça kitabeye göre 954/ 1548 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) kızı Mihrimah Sultan tarafından yaptırılmıştır. Cami, Mimar Sinan'ın eseri olan, medrese, sıbyan mektebi, imaret-tabhane, han yanında suyolları ve çeşme gibi yapılardan oluşan bir külliye içinde yer almaktaydı. Sonraki dönemlerde külliye iki türbe, hamam, kasır ve muvakkithane eklenmiştir. Ancak bunlardan imaret-tabhane, han, kasır zamanla ortadan kalkmış, hamam ise günümüze özelliklerini yitirerek ulaşmıştır. Caminin meşrutaları Sultan Abdülmecid Dönemi'nde yanmış, muvakkithane ise 1956 yılında yıktırılmıştır. Arşiv belgelerinden edinilen bilgilere göre camide Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerinde yapılan onarımlara ek olarak, 20. ve 21 yüzyıllarda da restorasyon uygulamaları yapılmıştır. Bu çalışmada, Mihrimah Sultan Camii'nde görülen taş malzemenin yapısal ve süsleyici unsurlardaki kullanımı incelenmiştir. 16. yüzyıl eseri olan Mihrimah Sultan Camii, taş malzemenin kullanım ve süsleme özellikleri açısından döneminin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Yapının duvar örgüsünde kullanılan küfeki taşı, Mimar Sinan'ın eserlerinde olduğu gibi yapısal kullanımda tercih edilen bir malzeme olmuştur. Ayrıca, Marmara mermeri yanı sıra nitelikli doğal taşlar kısmen de olsa süsleyici özellikleriyle mimari unsurlarda yer almıştır. Mihrimah Sultan Camii'nde görülen taş süslemelerin kullanıldığı yerlerdeki dağılımına baktığımızda, kapılar, mihrap, minber, mahfil, yan nişler ve mihrabiyeler, sütunlar ve sütun başlıkları, şadırvan, minareler ve güneş saatleri gibi unsurları görmekteyiz. Taş süslemelerde kabartma, oyma, kafes oyma, yontma, boyama, kazıma, geçme teknikleri uygulanmıştır. Geleneksel yöntemlerle oluşturulan süslemelere geometrik, bitkisel, yazı süslemeler, mimarlık biçimleriyle oluşturulan süslemeler ve renkli taş süslemeler hâkimdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mimarisi, İstanbul, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii, taş, mimarlık unsurları, taş süsleme

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Nu.: 54187, Proje başlığı: İstanbul'daki 16. Yüzyıl Camilerinde Taş Süslemeler". İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne değerli desteğinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

* This study was supported by Istanbul University's Scientific Research Projects Coordination Unit. Project number: 54187, Project Title: "Stone Ornaments in Istanbul's 16th-Century Mosques." I would like to express my gratitude to Istanbul University's Scientific Research Projects Coordination Unit for their valuable support.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Tarihi ABD, İstanbul.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0022-5472> ♦ E-mail: kfvardar@istanbul.edu.tr

ABSTRACT

Also known as the Pier (Iskele) Mosque, Mihrimah Sultan Mosque is located in Istanbul's Uskudar province, at Uskudar Square. According to the Arabic inscription written on the entrance gate of the mosque, it was ordered to be built by Mihrimah Sultan, the daughter of Suleiman the Magnificent (1520-1566), and completed in 954/1548. The mosque was located within a complex consisting of buildings such as a madrasa, primary school, guesthouse, khan, alongside with trenches, and a fountain, built by Sinan the Architect. In later periods, two shrines, a bathhouse, pavilion, and muvakkithane were added to the complex. However, the guesthouse, khan, and pavilion were later taken down, and the bathhouse no longer serves for its purpose today. "Meşrutas" (lodgement) of the mosque burned down during the reign of Sultan Abdulmecid, and the muvakkithane was taken down in 1956.

One of Sinan's first big artifacts, the mosque has some unique features that were not repeated in Istanbul again such as its three half-dome plan and its pier inside that were designed in the shape of clovers. Having two minarets as it was ordered to be built by someone from the dynasty, the mosque also has the feature of double-last congregation, which was the first of its kind in Istanbul.

In addition to the reparation projects conducted during the reigns of Sultan Mahmud II, Sultan Abdulmecid, Sultan Abdulaziz, and Sultan Abdulhamid II, restoration projects were conducted in the twentieth and twenty-first centuries, according to archive documents. Within this study, the use of stone materials within the structural and decorative components of Mihrimah Sultan Mosque was examined.

An artifact of the sixteenth century, Mihrimah Sultan Mosque possesses the characteristic features of its period with regard to the use and decorative features of stone materials. Much like the other artifacts of Sinan the Architect, limestone, which is used in the mosque's masonry, was a material used within structural components. In addition, despite being partial, Marmara marbles and high-quality natural stones were also used with their decorative functions.

Decorative stones were used on the gates, mihrab, minbar, maksoorah, side niches and mihrabiyes, pillars and pillar caps, shadirvan, minarets, and shadow clocks of Mihrimah Sultan Mosque. Relief, carving, latticework, dressing, painting, engraving, and inserting techniques were used on the decorative stones. Geometric, floral, and inscription ornaments, ornaments made with architectural styles, and colored stone ornaments dominate the ornaments made with traditional methods.

This special building, whose stone ornaments were examined for this study, possesses the characteristic features of the sixteenth century with its architectural and ornamental features. From the architectural features with stone ornaments, it can be seen that, along with the classical ornamentation concepts, naturalist ornamentation concepts, which can be seen on Ottoman ornamentation arts starting in mid-16th century, also started to have their effect. There are no tiled ornaments in the building. However, naturalist designs on stones were used to some extent.

Keywords: *Ottoman Architecture, Istanbul, Uskudar Mihrimah Sultan Mosque, stone, architectural elements, stone ornamentation*

Giriş

İskele Camii olarak da bilinen Mihrimah Sultan Camii, İstanbul'da Üsküdar İlçesi'nde, Üsküdar Meydanı'ndadır. Caminin giriş kapısında yer alan Arapça kitabeye göre 954/ 1548 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) kızı Mihrimah Sultan¹ tarafından² yaptırılmıştır.³ Cami, Mimar Sinan'ın eseri olan, medrese, sıbyan mektebi, imaret-tabhane, han yanında suyolları ve çeşme⁴ gibi yapılardan oluşan bir külliye içinde

1 “*Kanunî Sultan Süleyman ile Hürrem Sultan 'ın kızı ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın hanımı olan Mihrimah Sultan, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte ise de sonraki olayların gelişiminden, özellikle düğün tarihinden hareketle muhtemelen 1522 yılında doğmuştur. Doğduğu andan itibaren babasının büyük sevgisine mazhar olan küçük sultana iddialı bir isim konulmuştur. Ay ve Güneş anlamına gelen «Mihir ü Mâh» ismi daha sonra telaffuzu kolaylaştırmak üzere «Mihrimah» şeklini almıştır.*” (Ak, 2006, 81); “*Babası Sülayman 'ın ölümünden sonra da II. Selim ve III. Murad zamanlarında sarayın ve haremın en nüfuzlu kadınlarından olmuştur. 1578 yılında vefat etmiş ve Sülaymaniye 'deki türbesine gömülmüştür.*” (Uluçay, 2001, 39); “*Mihrimah Sultan iyi yetiştirilmiş olup güzel konuşur ve güzel yazardı. Kaleme aldığı mektuplarından iç ve dış siyasi gelişmelerle de ilgilendiği anlaşılmaktadır. ..Son derece dindar ve hayır severdi; oldukça büyük bir servete sahipti. Mihrimah Sultan Üsküdar 'da iskele karşısında iki minareli bir cami, çeşme, medrese, sıbyan mektebi ve kervansarayın yanı sıra (1 548) Edirnekapı 'da tek minareli bir cami, bir çeşme, bir medrese, sıbyan mektebi ve bir çift hamamdan oluşan bir külliye inşa ettirmiştir (1566).*” (Kaçar, 2005, 39); “*Haremeyn için vakıf kurarak hizmette bulunmak Osmanlı hayırseverleri için adeta bir yarış hâlini almıştı. Mihrimah Sultan da mukaddes mekânlar ve buralarda yaşayan insanlara yardım edebilmek için her fırsatı değerlendirmek istemiştir. Nitekim bölgeye, su yolu tamiri, surre ihracı, vekâleten hac gibi çeşitli vesilelerle birçok yardımda bulunmuştur.*” (Ak, 2006, 85).

2 “*Mihrümah, sur içinde olmasa da payitahtta anıtsal bir cami külliyesi yaptıran ilk hanım sultandır.*

Bazı 17.yüzyıl yazarları, Mihrümah 'ın külliyesini babasına atfetmek hatasına düşmüşlerdir..... Sultan Süleyman 'ın desteği olmaksızın külliyenin inşasının ve vakfedilmesinin mümkün olamayacağı bir gerçektir; fakat bu hayratın failinin padişahın kendisi olmadığı kesindir.

Mihrümah 'ın Üsküdar 'daki camisinin babasına atfedilmesi hatası, çift minareli olmasıyla açıklanabilir. İskele Camii, hem onun sonradan Edirnekapı 'da yaptırdığı tek minareli camiden, hem de Sinan tarafından daha sonraki hanım sultanlar için tasarlanan camilerden, çift minaresiyle ayrılır. Süleyman ile Hürrem 'in en gözde çocukları Mihrümah ve Şehzade Mehmed için sultanî alâmetlerle yüklü, payitahtta eşzamanlı inşası, çekirdek hanedan ailesinin artan ihtişamını ilan ediyordu. Haseki sultanın Avratpazarı 'ndaki mütevazı cami külliyesini, onun ilk doğan oğlu ile veziriazamla evlendirilen biricik kızı için inşa edilen camilerin iddialı anıtsallığı fazlasıyla ödünliyordu. Kuşkusuz, çocuklarının camilerinin payitahttaki padişah anıtlarına özgü statü işaretleriyle onurlandırılmasına izin veren, bizzat Süleyman 'ın kendisiydi.” Bk. Necipoğlu, 2013, 401, 408-409.

3 Gülru Necipoğlu'na göre Külliyenin yapımına 1543-1544 yıllarında başlanmıştır. Bk. Necipoğlu, 2013, 401

4 Caminin set duvarı üzerinde yer alan çeşmenin üç satır halinde talik hatla yazılmış Türkçe kitabesi, Mihrimah Sultan'ın suyollarını hazırladığını ifade etmektedir. Bk. Yüksel, 2004, 328; Doğan Kuban, 17. yüzyıla tarihlenen çeşmenin ikinci revak çatısı ile eşzamanlı olabileceğini düşünmektedir. Bk. Kuban, 2016, 267.

yer almaktaydı. Sonraki dönemlerde külliyyeye iki türbe⁵, hamam, kasır ve muvakkithane eklenmiştir. Ancak bunlardan imaret-tabhane, han, kasır zamanla ortadan kalkmış, hamam ise günümüze özelliklerini yitirerek ulaşmıştır.⁶ Caminin meşrutaları Sultan Abdülmecid (1839-1861) Dönemi'nde yanmış, muvakkithane ise 1956'da yıktırılmıştır.⁷

Mihrimah Sultan'ın 1550'de tescil edilen Arapça vakfiyesine⁸ göre caminin müstemilatı; *“bir medrese, han ve hakanların konaklamasına layık sekiz tane şahane odadan müteşekkil bir “misafirhane”, bir ahır içeren büyük “han” ve (mutfak, yemekhane, kiler ile anbardan oluşan) bir “imaret”. .. Vakfiyenin 1558'de güncellenen versiyonu, külliyyeye bağlı iki sıbyan mektebinin yanı sıra vakfa gelir getiren yeni mülkler.”*⁹ şeklindedir. Mimar Sinan'ın tezkirelerinde cami, *Tuhfetü'l Mi'marin'de “Camii şerif-i sultân-ı Rüstem Paşa der Üsküdar ve İmaret ve Medrese”*¹⁰, *Tezkiretü'l Ebniye'de “Üsküdar'da merhume Mihrimah Sultan Camii”*¹¹ şeklinde kaydedilmiştir. Hadikatü'l Cevâmi'ye göre cami, *“Leb-i deryada vaki olub, medrese, mektep, imaret ve birer şerefeli minaresi ve levazimat-ı sairesi mevcuttur.”*¹²

Mimar Sinan'ın ilk büyük eserlerinden biri olan ve Şehzade Camii ile eş zamanda inşa edilen tek şerefeli ve çifte minareli cami¹³, dikdörtgen planlı bir harime sahip olup, üç yarım kubbeli plan tipinin İstanbul'daki ilk ve tek örneğidir.¹⁴ Cami, orta kubbesi yanlarda ve kible yönünde yarım kubbelilerle çevrili harim bölümü ve beş kubbeli son cemaat yerinden oluşmaktadır. Camii'nin 11.40 metre çapında ve 24.20 yüksekliğindeki merkezi kubbesi¹⁵, yonca biçimli filpayelerle¹⁶ desteklenen pandantifler üzerine oturmaktadır. Yarım kubbeler köşelere doğru ikişer ekzedra ile genişletilmiş, mihrap yönündeki yarım kubbenin iki yanına da küçük köşe kubbeleri yerleştirilmiştir. İnşa edildiği zaman deniz

5 Külliyyeye dâhil olan türbeler: Sinaneddin Yusuf Paşa ve Sadrazam Sakızlı İbrahim Ethem Paşa Türbeleri. Ayrıca, Rüstem Paşa'nın oğlu Osman Bey'in Türbesi. Bk. Özkeçeci, 2008, 645, 663.

6 Orman, 2005, 40.

7 Demiriz, 1980, 17.

8 Mihrimah Sultan vakfiyesi: Ankara Vakıflar Arşivi, K. nr. 28. Bk. Kaçar, 2005, 39.

9 Necipoğlu, 2013, 404.

10 Meriç, 1965, 24.

11 Meriç, 1965, 79.

12 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, 592-593.

13 Cami, hanedana mensup bir kimse tarafından yaptırıldığı için çifte minarelidir. Bk. Eyice, 1963,50.

14 *“Osmanlı mimarisinde ilk kez Kahire Süleyman Paşa Camii'nde uygulanan bu şemada merkezi kubbe mihrap (güney), doğu ve batı yönlerinde üç yarım kubbeyle kuşatılır.... Ne var ki, (Λ) biçimindeki Süleyman Paşa Camii'nde ibadet mekânının dışında bırakılmış olan güneydoğu ve güneybatı köşelerindeki kare alanlar Mihrimah Sultan Camii'nde harime dâhil edilmiş ve üstleri birer kubbe ile örtülmüştür.”* Bk. Tanman, 2010, 162-163.

15 Merkezi kubbenin ölçüleri için bk. Necipoğlu, 2013, 409.

16 İç mekândaki iki filayağının dört yapraklı yonca biçiminde tasarlanması Mimar Sinan'ın başka yapılarında görülmeyen bir uygulamadır. Bk. Kuban, 1997, 62.

kıyısında olduğundan¹⁷ revaklı avluya yer verilmeyen cami, İstanbul camilerinde ilk kez görülen, kurşun kaplı geniş bir saçakla örtülen ikinci son cemaat yeri ve eksen üzerinde dışa doğru çıkıntı yapan şadırvanı ile bir bütün olarak değerlendirilmiştir.¹⁸

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başkanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgelere göre, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin külliyedeki diğer birimlerle beraber onarımlar geçirdiğini görmekteyiz. Arşiv belgelerine göre Sultan II. Mahmud (1808-1839) Dönemi'nde 15 Mayıs 1832 tarihli Hatt-ı Hümayun'a göre külliyedeki medresenin kurşunları yanı sıra caminin şadırvanı toplam olarak 16.188 buçuk kuruşa onarılmıştır.¹⁹

Sultan Abdülmecid (1839-1861) Dönemi'nde 6 Nisan 1849 tarihli belgeye göre Üsküdar Mihrimah Sultan Camii, Ayazmakapısı'ndaki Hoca Hayreddin Camii ile birlikte 6557 kuruşluk bir masrafla onarım geçirmiştir.²⁰

Sultan Abdülaziz (1861-1876) Dönemi'nde de cami ve bağlı birimlerinde birtakım onarımların gerekli görüldüğü ve bunların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. 20 Ağustos 1864 tarihli belgeye göre²¹ caminin harap olan yerlerinin onarılması gerekince cami görevlileri resmi makamlara iletilmek üzere Amir Molla'ya arzihal vermişlerdir. Caminin bu tarihlerde onarılması gerektiği öğrenilmektedir.²² Aynı sultan döneminde külliye içerisinde bazı inşa faaliyetlerinin de yapıldığı görülmektedir. 11 Mayıs 1874 tarihli belgeye göre caminin yanında yer alan hazirenin duvarları 7400 kuruşluk masraf ile inşa edilmiştir.²³ 27 Mayıs 1874 tarihli belgeye göre caminin harap olan yerleri 6550 kuruşa onarılmıştır.²⁴

Arşiv belgelerine göre, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) Dönemi'nde Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ve Külliye'nin diğer birimlerinde yoğun bir onarım faaliyeti olduğu anlaşılmaktadır. 19 Ekim 1891 tarihli belgeden caminin kurşunlarının yapıldığı ve son cemaat yeri gibi bazı kısımlarında mecidi 19 kuruş hesabıyla 23.118 kuruş masrafla onarımlar gerçekleştirildiği öğrenilmektedir.²⁵

9 Haziran 1893 tarihli belgeye göre caminin 20.000 kuruşluk masrafla onarılacağı kabul edilmiş ve bu sırada yapılan ikinci bir keşifle, caminin bazı yerlerinin yanı sıra

17 Caminin deniz kıyısında olduğunu gösteren gravürler için bk. Yüksel, 2004, 333.

18 Kuran, 1986, 288; Aslanapa, 1988, 24.

19 BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT.) 1586/45, 14 Zilhicce 1247/15 Mayıs 1832.

20 BOA., İrade Dahiliye (İ.DH.) 192/10823, 13 Cemâziyelevvel 1265/6 Nisan 1849.

21 Çalışmada kullanılan 20 Ağustos 1864 tarihli belge ve 9 Haziran 1893 tarihli belgeden itibaren yer alan belgeler, Bekir Yılmazörnek'in Yüksek Lisans tezinde liste olarak verilmekle birlikte, gerekli bazı bilgilerin kullanılmaması üzerine tekrar ele alınmış ve incelenmiştir. Bk. Yılmazörnek, 2010, 110-111.

22 BOA., Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Odası (A.}MKT.MHM.) 309/37, 17 Rebîüevvel 1281/20 Ağustos 1864.

23 BOA., İ.DH. 684/47661, 25 Rebîülevvel 1291/11 Mayıs 1874.

24 BOA., İ.DH. 685/47716, 11 Rebîülâhir 1291/27 Mayıs 1874.

25 BOA., İrade Şûra-yı Devlet (İ.ŞD.) 111/6638, 15 Rebîüevvel 1309/19 Ekim 1891.

medrese, mektep ve muvakkithanede mecdi 19 kuruş hesabıyla 92.170 kuruşluk bir onarımın yapılması uygun görülmüştür.²⁶

18 Ekim 1893 tarihli belgeye göre caminin kuşunlarının mecdi 19 kuruş hesabıyla 8973 kuruşluk bir masrafla onarılacağına dair iradesi çıkmış iken²⁷, 23 Nisan 1894 tarihli belgeden bir önceki kararda masraf bedelinin yanlışlıkla yazıldığı ve doğrusunun 28.973 kuruş olduğu bilgisi öğrenilmektedir.²⁸

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ndeki onarımlara bakmaya devam ettiğimizde, 21 Şubat 1895 tarihli belgeye göre cami, medrese ve imaretin harap olan bazı yerlerinin mecdi 19 kuruş hesabıyla 13.860 kuruşluk bir masrafla onarılacağı anlaşılmaktadır.²⁹

25 Haziran 1895 tarihli belgeye göre, caminin sol taraftaki minaresinin inşası gerekli görülmüş ve bu işlemin mecdi 19 kuruş hesabıyla 14.000 kuruşa yapılmasına karar verilmiştir.³⁰

25 Haziran 1906 tarihli belgeye göre cami ve medresenin harap olan bazı yerlerinin 44.000 kuruşluk bir masrafla onarılacağı öğrenilmektedir.³¹

11 Ağustos 1907 tarihli belgeye göre, önceki belgede geçen cami ve medresede yapılan ve 44.000 kuruşa mal olan onarım devam ederken, cami civarında çıkan bir yangında minare, muvakkithane odaları ve imaretin kuşunları ve caminin diğer bozulan yerleri için 26.130 kuruşluk masrafla onarım yapılması gerekli görülmüş ve yapılmıştır.³²

Arşiv belgeleri ışığında cami ve bağlı birimlerinde gerçekleştirilen son onarım da yine Sultan II. Abdülhamid Dönemine ait olup 23 Haziran 1908 tarihli belgede kayda alınmıştır. Bu belgede, 25 Haziran 1906 tarihli belgede alınan kararla 44.000 kuruşluk onarım devam ederken, yeni bir keşifle ortaya çıkan harap yerlerin mecdi 19 kuruş hesabıyla 14.967 kuruşluk masrafla onarılacağına karar verilmiş ve uygulanmıştır.³³

Cumhuriyet Dönemi öncesinde, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde ve Külliye'nin diğer birimlerinde gerçekleştirilen bu onarımlara ve bazı inşaa faaliyetlerine ek olarak, cami 1955-1963 yılları arasında esaslı bir onarım geçirmiştir³⁴ ve 2012-2014 yılları arasında restorasyon uygulamaları yapılmıştır.³⁵ Geçen yüzyıllardan itibaren gerçekleştirilen bu onarımlar caminin korunması ve günümüze sağlam bir şekilde ulaşmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

26 BOA., İrâde Evkaf (İ.EV.) 3/50, 24 Zilkâde 1310/9 Haziran 1893.

27 BOA., İ.EV. 5/4, 7 Rebiülâhir 1311/18 Ekim 1893.

28 BOA., İ.EV. 6/27, 17 Şevval 1311/23 Nisan 1894.

29 BOA., İ.EV. 9/22, 25 Şaban 1312/21 Şubat 1895.

30 BOA., İ.EV. 10/6, 2 Muharrem 1313/25 Haziran 1895.

31 BOA., İ.EV. 40/43, 3 Cemâziyelevvel 1324/25 Haziran 1906.

32 BOA., İ.EV. 45/3, 2 Receb 1325/11 Ağustos 1907.

33 BOA., İ.EV. 48/18, 23 Cemâziyelevvel 1326/23 Haziran 1908.

34 Kuran, 1986, 288.

35 Gürbüz, 2019.

1. Taş Malzemenin Kullanımı

Mimar Sinan'ın ilk büyük eserlerinden biri olan Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'nde taşın inşa ve süsleme malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir.³⁶ Özellikle sultanlar ve büyük devlet adamları için inşa edilen yapılarda beden duvarları, ayaklarda ve minarede kesme taş kullanıldığı bilinmektedir. Mihrimah Sultan Camii de Mimar Sinan'ın İstanbul ve yakın çevresinde en temel yapı malzemesi olarak kullandığı kesme küfeki taşından inşa edilmiştir (Res.1). Sinan'ın eserlerinde yapısal stabilitesi ve dayanıklılığından hiçbir şey kaybetmeden günümüze ulaşan küfeki taşının³⁷, “ocaktan çıkarıldıktan sonra kolay işlenmesi ve havayla temastan sonra bünyesine karbondioksit alarak ikincil bir hidrasyonla sertliğinin artması sonucu dayanıklılık kazanması özelliğinden”³⁸ dolayı tercih edildiği düşünülmektedir.

Mimar Sinan'ın küfeki taşının³⁹ yanı sıra İstanbul'da inşa ettiği yapılarda en çok kullandığı taş türü beyaz Marmara mermeri olmuştur.⁴⁰ Mermerin, Marmara Denizi'nde bulunan Marmara Adası'nın kuzeyinde Saraylar köyü ile İlyas Dağı granitoid kütlesi arasındaki alanda, MS 1. yüzyıldan, bazı aralıklarla beraber, günümüze değin işletilen ocaklardan çıkarıldığı bilinmektedir.⁴¹ Mihrimah Sultan Camii'nde, kapılar, yan nişler, mihrap, minber⁴², mahfil korkuluğu, sütun ve sütun başlıkları ve şadırvan Marmara mermerinden yapılmıştır. İstanbul'daki dönemin diğer camilerinde olduğu gibi sütunların devşirme malzemededen, geriye kalan unsurların da ocaktan çıkarılarak elde edilen Marmara mermerinden yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Osmanlı mimarisinde 16. yüzyılda ve özellikle Mimar Sinan dönemi camilerinde renkli taş işçiliğine önemli ölçüde yer verilmiştir. Yapısal özellikleri yanı sıra süsleyici özellikleri ile de dikkati çeken unsurlar olan sütunlar, kapılar, mihrap, minber, korkuluk levhaları, hünkâr mahfilleri, köşe sütunceleri, kemerler, kitabelikler, döşemeler ve sövelerin yapılışında Antik Dönem ve Bizans Dönemi eserlerinden devşirilen, ayrıca Anadolu'da açılan ocaklardan elde edilen renkli taş malzemeler yer almıştır. Mihrimah Sultan Camii'nde de minberde, mahfil⁴³ sütunlarında, kapı kemerlerinde ve sövelerde renkli doğal taşların kullanıldığı görülmektedir.

36 Mimar Sinan Dönemi İstanbul camilerinde taşın kullanımı hakkında bk. Vardar, 2021, 157-164.

37 Arıoğlu ve Arıoğlu, 1023.

38 Angı, 2010, 276.

39 Küfeki taşı hakkında bk. Sayar ve Erguvanlı, 1962, 21-27.

40 Marmara mermeri hakkında bk. Sayar ve Erguvanlı, 1962, 10-13.

41 Öngen ve Vardar, 2018, 10.

42 Fatih Sultan Mehmed Dönemi'nden itibaren mermer, Osmanlı minberlerinin değişmeyen malzemesi halini almıştır. Bk. Demiriz, 1988b, 469.

43 Caminin renkli doğal taşlardan sütunlar üstünde yükselen mahfili, dönemin diğer camilerinde görülen hünkâr mahfili özelliğini göstermektedir. Müezzin mahfilleri tamamen beyaz Marmara mermerinden yapılmış, sütun yerine ayaklar üzerinde yükselen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklara göre Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde hünkâr mahfili olmadığı ve söz konusu mahfilin müezzin mahfili olduğu görüşü ileri sürülüyor. Bu nedenle çalışmada, hünkâr mahfili niteliğinde görülen unsurun adlandırılması sadece “mahfil” şeklinde olacaktır.

2. Taş Süslemeler

Mihrimah Sultan Camii'nde taş süslemelerin yer aldığı mimari unsurlara baktığımızda; kapılar (Res.2), mihrap (Res.3), minber (Res.4), mahfil (Res.5), yan nişler ve mihrabiyeler, sütunlar ve sütun başlıkları (Res 6), şadırvan (Res7), minareler (Res 8) ve güneş saatleri (Res 9a, Res. 9b) olarak karşımıza çıkmaktadır. Mimariye bağlı olarak değerlendirilen bu öğeler, işlevsel özellikleri yanı sıra süsleyici özellikler de taşımaktadır. Mimari unsurlar üzerinde yer alan süslemeler genel olarak; geometrik ve bitkisel süslemeler, yazılar, mimarlıkla ilgili süsleme unsurları, renkli taş süslemeler şeklinde görülmektedir.

Türk sanatında İslam öncesi dönemde görüldüğü gibi Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Döneminde de varlığını kesintisiz olarak devam ettiren geometrik biçimler,⁴⁴ kırık, eğri, düz çizgiler, çokgenler ve düğümlerden oluşan formların birleşmesiyle çok çeşitli düzenlemeler halinde uygulanmışlardır.⁴⁵

Mihrimah Sultan Camii taş süslemelerinde yer alan geometrik motif ve düzenlemeler, minber, mahfil, şadırvan ve minare gibi mimarlık unsurlarında karşımıza çıkmaktadır. Minberin süslemelerinde yoğun şekilde geometrik süslemelerin yer aldığı görülmektedir. Kafes oyma tekniğinde⁴⁶ yapılan merdiven korkuluğu onikigenlerin içine yerleştirilen oniki kollu yıldızların sonsuzluk ifadeli bağlanmalarından oluşan düzenlemeler halindedir. Yan aynalığın kafes oyma tekniğindeki geometrik deseni, oniki kollu yıldızların farklı yönlerden birbirlerine bağlanan sonsuzluk ifadeli düzenlemelerinden oluşmaktadır (Res.10). Minberin yan aynalık geçidi klasik dönem örneklerinden farklı olarak, kemerler halinde bölünmeyip, "L" biçimli pano halinde köşk altı geçidi ile birleştirilmiştir (Res.11). Köşk altındaki yan pano ise kafes oyma tekniğinde mekik motifleri⁴⁷ ile süslenmiştir (Res 12). Minberde köşebent, köşk altı geçidi ve yan aynalık altı geçidi bölümleri ortadan kaldırılmış, mevcut süslemeler yaldızlı olarak verilmiştir.

Caminin cümle kapısından girince hemen sağ tarafta yer alan mahfilin kabartma tekniğindeki korkuluğunda, kırık sekizgen geçmeli düzenlemeler karşımıza çıkmaktadır (Res. 13). Ayrıca yirmi kenarlı olan şadırvanın ondokuz kenarındaki abdest musluklarının üst bölümündeki panolar da geometrik düzenlemeye sahiptir (Res.7). Şadırvan suluğunun⁴⁸ bulunduğu geometrik süslemeli panolardan biri ise genellikle istiridye kabuğuna benzetilen⁴⁹ bir süsleme ile diğer panolardan ayırt edilmiştir.

44 Özkeçeci ve Özkeçeci, 2007, 92-93.

45 Mülayim, 1982, 70; Mülayim, 1999, 175.

46 Taş süslemede kullanılan teknikler için bk. Özbek, 2002, 508-514.

47 Apa, 2007, 291; Demiriz, 2004, 248.

48 Suluklu şadırvanlarda, susayan insanların hazneye bitişik bir çanakta veya küçük bir çeşmecikten şadırvanın suyunu rahatça içmelerini sağlayan, suluk adı verilen tesisler vardır. Burada olduğu gibi birçoğu günümüzde harap, çalışmaz durumdadır. Bk. Önge, 1988, 190.

49 Sadi S. Kucur, genellikle istiridye kabuğuna benzetilen motifin daha çok tavus kuşu kuyruğu figürü olarak tanımlanmasını doğru bulmaktadır. Bk. Kucur, 2007, 213

Mihrimah Sultan Camii'nde yer alan geometrik süslemeli mimari unsurlar, Marmara mermerinden yapılmış olmakla beraber küfeki taşından inşa edilen minarelerin⁵⁰ şerefe korkulukları da geometrik süslemelidir. Burada, mahfil korkuluğunda yer alan bordür biçimli kırık sekizgen geçmeli düzenlemenin, kafes oyma tekniğinde verilmiş pano biçimli örneğini görmekteyiz (Res. 15).

Bitkisel motifler, İslam sanatının erken dönemlerinden itibaren kullanılmakta olup genellikle Osmanlı mimarlığının erken dönemindeki eserlerde ikinci derecede yer almışlardır. En yaygın süsleme motifi Uzak Doğu kökenli hatayı üslubu motifler ve rumilerdir. 16. Yüzyılın ilk yarısında rumi⁵¹, hatayı, çin bulutu gibi motiflerin yoğun kullanımı yanı sıra vazolara yerleştirilmiş olan çok üsluplaştırılmış bitkisel motiflerin yer aldığı görülmektedir.⁵² 16. Yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı süsleme sanatlarında yarı üsluplaştırılmış çiçek motifleri karşımıza çıkmaktadır. Klasik Türk süslemesinin ana temasını oluşturan natüralist çiçek motifleri, 16. yüzyıl ortalarında Kara Memi⁵³ ekolünün başlamasıyla süsleme alanında etkili olmuşlardır. Başta lale olmak üzere karanfil, gül, nergis, sümbül, nar, çiçek açmış bahar ağaçları ve serviler yer almıştır.

Mihrimah Sultan Camii minberinin tepelik bölümünde yer alan bitkisel süslemeler klasik dönem özelliği göstermektedir. Kabartma tekniğinde uygulanan süslemeler, ortabağ rumi motifinden iki yana simetrik olarak açılan kıvrık dallı rumi motiflerinden oluşmaktadır. Natüralist çiçek motifleri de, çini süslemenin yer almadığı camide, yaygın olmayan bir özellik olarak taş malzemeye kabartma tekniğinde uygulanmış ve mimari unsurları süslemeli hale getirmiştir. Özellikle son cemaat yerinde mukarnaslı sütun başlıklarında gördüğümüz farklı tiplerdeki servi ağacı motifleri, tek olarak (Res. 17) veya çift olarak (Res.18, Res. 19) kemer dizileri içinde yer almışlardır. Bazen servi motifleri ile birlikte (Res. 18) bazen ayrı olarak lale motifleri (Res. 20) ve palmet motifleri de düzenleme içinde görülmektedir. Şadırvan sütunlarının bazılarının kaide bölümlerinde de yine kabartma tekniğinde servi motifleri farklı karakterlerde karşımıza çıkmaktadır (Res 21, Res 22, Res 23). Lale çiçeği gibi tasavvuf açısından önemli bir yere sahip olan,

50 "Sağ taraftaki minarenin diğerine nazaran ince ve daha yüksek olması dikkati çeker. Bu vaziyet iki minare arasında bir devir farkının olduğuna işaret sayılabilir." Bk. Eyice, 1963, 50.

51 Rumi motifinin kaynağı hakkında hayvansal mı bitkisel mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Sadece biçimsel özellikleri açısından rumi motifi "süslemede stilize edilmiş yaprakları andıran ve genellikle zıt kıvrımlı iki parçacıktan, bazen tek parçadan ibaret olan motiflerle bir göbeğe bağlı olarak spiral kıvrımları halinde yapılan süsleme türü ve süsleme motiflerinden her biri" olarak tanımlanmaktadır. (Devellioğlu, 2016, 1050); 14. Yüzyıla kadar rumi üslubu ile yapılmış süslemelerin çoğunda hayvanları tanımak mümkündür. 15. Yüzyılda aşırı derecede üsluplaşarak hayvansal görünümünden uzaklaşan rumiler, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda kökenleri belli olmayacak şekilde üsluplaştırılmışlardır. 18. Yüzyıldan itibaren Batı etkileri ile tamamen değişmeye başlamışlar ve zaman zaman bitkisel motiflere dönüşmüşlerdir. Bk. Akar ve Keskiner, 1978, 19; Özkeçeci ve Özkeçeci, 2007, 84-85.

52 Demiriz, 1988a, 103; Ayrıca bk. Barışta, 1997, 335.

53 Karamemi için bk. Atasoy, 2011, 134-142.

yaşam ve ölümün sembolü olarak kabul edilen servi ağaçlarının⁵⁴ caminin süslemelerinde gördüğü ilgi dikkati çekmektedir.

Dönemin diğer camilerinde olduğu gibi süsleme unsuru olarak kullanılan gülbezekler de Mihrimah Sultan Camii süslemelerinde etkili şekilde yer almışlardır. Genel olarak taş yüzeylerde oyma ve kabartma tekniğinde işlenen gülbezekler, taçkapıda (Res 24), taçkapının yan nişlerinde ve mihrapta (Res 25) mukarnaslı kavsara ile birlikte uygulanmışlardır.

Mukarnaslı sütun başlıklarında yer alan palmet motifleri diğer taş süslemeli unsurlarda da kullanılmıştır. Şadırvanın köşelerinde yer alan geometrik süslemeli panolarının üst kısmı palmetli bir friz ile çevrilmiştir (Res.7). Ayrıca, minberin klasik özelliğe uymayan üç basamaklı sekisinde, her basamağın alt bölümü oyma tekniğinde ters ve düz biçimde konumlanan palmetlerle süslenmiştir (Res. 26).

Yazı süslemeler Osmanlı sanatında mimari eserlerde belge niteliği taşmanın yanı sıra ilahi vahyi taşıyan araç oluşu nedeniyle⁵⁵ yapıların en itibarlı yerlerinde kullanılmışlardır. Dönemin ünlü hattatları tarafından yazılan bu kitabeler, Mihrimah Sultan Camii'nde taçkapı başta olmak üzere kapılarda, mihrapta ve minberde farklı tekniklerle ve altın yaldızlı örnekler halinde karşımıza çıkmaktadır. Caminin Arapça inşa kitabesi, taçkapı üzerinde, beş satır halinde ve boyalı zemin üzerine kabartma tekniğinde celi sülüs hatla yazılıdır (Res. 27).

Kitabenin okunuşu:

“Essese bünyân hâze 'l-mescid el-câmi 'el-müşeyyed el-erkân sâhibetü 'l-hayrât ve 'l-hasenât dürretü 't-tâcü 's-saltanat el- 'azîmetü 's-şân 'ismetü 'l-mülk ve 'd-dünyâ ve 'd-dîn Hânım Sultân-hasseh-Allâhu te 'âlâ bi-mezîdi 'l-ihsân-bint-i hâkân el-havâkîn fi 'l-hâfikeyn sultânü 's-selâtîn fi 'l-meşrikeyn 'âmîr ma 'mûretü 'l-arz bi 'l- 'adli ve 'l-ihsân mü'essisü bünyâni 'l-emni ve 'l-emân li-ehli 'l-imân es-Sultân ibn 's-Sultân es-Sultân Süleymân Hân ibni 's-Sultân Selîm Hân hullide hilâfete hû hulûde 'z-zemân ve temme bi-menihi 'l-mennân fi şehri zi 'l-hicreti 'l-harâm min şuhûri sene erba 'a ve hamsîn ve tis 'a mi 'e min hicreti 'n-nebevî 954.”⁵⁶

Kitabenin anlamı:

“Bu muhkem sütunlu cami mescidinin temelini atan, hayrat ve hasenat sahibi, muazzam şöhretli saltanatın tâcının incisi, devletin ve dünyanın ve dinin onuru, Hanım Sultan'dır- Yüce Allah onu en güzel ihsanlarla seçkinleştirdin. Şark ve Garb hakanlarının hakani, Doğu ve Batı sultanlarının sultanı, dünyanın meskûn kısmının adalet ve ihsan ile mamur edicisi, iman ehlinin güvenlik ve emniyet binasının tesis edicisi, Sultan oğlu Sultan, Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ın-

54 Ersoy, 2009, 93-95; Ayrıca bk. Çulpan, 1961.

55 Tatlı, 2013, 203.

56 Necipoğlu, 2013, 404-405; Kitabe içi ayrıca bk. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, 593-594; Konyalı, 1950, 169; Saatçi, 1988, 37.

*Allah hilafetini daim etsin-kızıdır. Allah'ın inayetiyle Hicrî 954 senesinin Zilhicce ayında (Ocak-Şubat 1548) tamamlandı.*⁵⁷

Camide yer alan diğer yazı süsleme örnekleri olarak, sol minare kapısı üstünde oyma ve kakma tekniğinde (Res. 28), sağ minare kapısı üstünde kabartma tekniğinde (Res. 29), minber kapısı üstünde (Res.16) boyalı zemin üzerine celi sülüs hatla “Lâ ilâhe İllallah Muhammedün resûlallah” şelinde “Kelime-i Tevhid” yazılıdır. Caminin yan kapısı olarak görülen bir diğer kapının alınlığında, yaprak motifli süsleme içinde yer alan Hicr Sûresi 46. Ayeti⁵⁸ diğer kitabelerde olduğu gibi boyalı zemine kabartma tekniğinde celi sülüs hatla yazılıdır (Res.30). Mihrap tepeliğinde boyalı zemin üzerine kabartma tekniğinde celi sülüs hatla Âl-i İmran Sûresi'nin 39. Ayetinin⁵⁹ ilk kısmı yazılıdır (Res.3).⁶⁰ Ayrıca mihrabın içbükey nişinde mukarnas dizisi altında yer alan orta panoda boyalı zemin üzerine kabartma tekniğinde celi sülüs hatla “Allah Celle Celâluhu” yazılıdır (Res. 31).

İstanbul'daki dönemin diğer camilerinde olduğu gibi mukarnas başta olmak üzere, baklavalı eğik düzlem geçişleri, kemerler, kum saati kaide ve başlıklı köşe sütunları gibi unsurlardan oluşan mimarlıkla ilgili süsleme unsurları Üsküdar Mihrimah Sultan Camii süslemelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

İslam mimarlığına özgü bir süsleme türü olan mukarnas, Mimar Sinan'ın eserlerinde kazandığı yeni ifadesi ile taçkapı (Res.2), mihrap (Res.3), mihrabiye ve yan niş kavsaralarında, son cemaat yeri kemer üzengilerinde (Res. 32), son cemaat yeri iç revak sütun başlıklarında, minare şerefesi konsolunda (Res. 15) ve minber kapısı tepeliği altında Marmara mermerine, iç mekânda yonca biçimli filpayelerin başlığında, eksedraların oturduğu dirseklerde küfeki taşına yontma tekniğinde uygulanmış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Baklavalı eğik düzlem geçişleri, özellikle sütun başlığı ve silmelerde kullanılmakta olup, Klasik Dönem Osmanlı mimarisinde genellikle daha önemli görülen yerlerde mukarnaslı sütun başlıkları yer alırken, baklavalı sütun başlıkları ikinci derece önemli yerlerde kullanılmıştır. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde birinci revakta inşa edilen sütunlar mukarnaslı başlıklı, ikinci revakta inşa edilen sütunlar baklava dilimli başlıklıdır. Ayrıca ikinci revakta duvara bitişik gömme sütunlar ve başlıklar diğerlerinin aksine küfeki taşından yapılmıştır.

Kapılarda yer alan basık kemer uygulamaları (Res. 33) ve minberin köşk kısmında taşıyıcılar arasında yer alan dilimli kemer uygulamaları (Res. 12) mimarlıkla ilgili süsleme unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

57 Necipoğlu, 2013, 404.

58 Ayetin anlamı: Esenlikle, güvenle girin oraya!” (denecek). Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (a).

59 Ayetin anlamı: O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler. Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (b)

60 Bozkurt, 2007, 328.

Dönemin camilerinde taçkapı ve mihraplarda yoğun şekilde kullanılan ve aynı zamanda daha küçük ölçülerde minber kapılarında da yontma tekniğinde yapılan köşe sütuncelerinin kum saati kaide ve başlıkları süsleyici özellikleri ile dikkati çekmektedir. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde de sütuncelerin kaide ve başlıklarında yer alan bu unsurların aynı özelliklerle kullanıldığı görülmektedir.

16. yüzyıl Osmanlı mimarlığında ve özellikle Mimar Sinan Dönemi camilerinde hem yapısal hem de süsleyici özellikleri ile farklı renk ve dokudaki taşlar kullanılmıştır. Ayırt edici özellik olarak hünkâr mahfillerinde kullanılan renkli doğal taşlardan yapılan sütunlar, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii mahfilinde de karşımıza çıkmaktadır (Res. 5). Aynı zamanda renkli taşlar ve Marmara mermeri ile atlamalı olarak, geçme tekniğinde oluşturulan ve caminin kapılarında görülen kemer taşları, dönemin karakteristik özellikleri arasında yer almaktadır (Res. 33). Minberin köşk kısmındaki taşıyıcı ayaklarda da renkli taş kullanılmıştır. Caminin kapı söveleri ve pencere söveleri de renkli taşlarla süslemeli hale getirilmiştir.

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin önemli bir özelliği de, taş işlemeciliği unsurları arasında değerlendirebileceğimiz iki adet güneş saatine sahip olmasıdır. Doğrudan duvar taşlarına kazıma tekniğinde yapılan ve üçgen şeklinde olan birinci saatte dakika çizgileri ve kitabesi yoktur, öğle ile akşam arasındaki vakitleri de tam olarak göstermez (Res. 9a). İkinci saat ise mermer üzerine kazıma ve kabartma tekniklerinde uygulanan, dikey güneş saati olup, İstanbul'daki üçgen güneş saatlerinin en başarılı örneklerinden biri olarak görülmektedir. Güneş saati üzerinde yer alan 1183/ 1769 tarihli kitabeye göre, cihazı vakitleri tayin etmekle görevli Saatizâde Muhammed Ârif yapmış ve Yeni Camii muvakkidi Derviş Yahya da mermer üzerine çizmiştir (Res 9b).⁶¹

Sonuç

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin banisi olan Mihrimah Sultan, annesi tarafından iyi yetiştirilmiş, son derece dindar ve hayırsever bir şahsiyettir. Vakıf kuruculuğu onun cömertlik, iyilik ve yardımseverlik duygularını en iyi şekilde ifade edebileceği bir alan olmuştur. Mimar Sinan'ın Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'ni inşa etmesiyle, payitahtta anıtsal bir cami külliyesi yaptıran ilk hanım sultandır. Mimar Sinan camiyi hanım sultana yakışacak ağırlıkta, zarafette ve sadelikte inşa etmiştir.

Mimar Sinan'ın ilk büyük eserlerinden biri olan cami, üç yarım kubbeli planı ve iç mekânda yonca biçiminde tasarlanan fil ayakları ile İstanbul'da bir daha tekrarlanmayan ayırt edici özelliklere sahiptir. Hanedana mensup bir kişi tarafından yaptırıldığı için çifte minareli olan cami, çift son cemaat yeri uygulaması ile de İstanbul camilerinde ilk kez görülen bir özellik taşımaktadır.

Çağımızda olduğu gibi, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden ulaşılan belgelere göre, dönemin her padişahı, Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan II. Abdülhamid dönemlerinde de Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ve

61 Çam, 1990, 64-65.

külliyesi çeşitli onarımlar ve inşa faaliyetleriyle desteklenmiştir. Böylece yapının mimari ve tarihsel özellikleri korunmuş ve gelecek yüzyıllarda da yaşatılması sağlanmıştır.

Taş süslemelerini incelemekte olduğumuz bu özel yapı, mimarlık ve süsleme unsurlarıyla 16. yüzyılın karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Taş süslemeli mimari unsurlara baktığımızda, klasik süsleme anlayışı yanı sıra 16. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı süsleme sanatlarında görülen natüralist süsleme anlayışı da etkili olmaya başlamıştır. Hiçbir çini süslemeye yer verilmeyen yapıda, natüralist motifler belirli ölçülerde taş malzeme üzerinde uygulanmıştır. Dönemin diğer anıtsal camilerine göre taş süslemelerde natüralist motiflere daha çok yer verildiği görülmektedir. Özellikle mukarnaslı mermer sütun başlıklarında kullanılan laleler, serviler, şadırvan sütunlarının kaidelerindeki serviler, yeni akımın klasik unsurlar üzerindeki etkisini göstermektedir. Yapıda yer alan süslemelerde geleneksel taş işleme tekniklerinin uygulandığı görülmektedir. Minber, dönemin diğer minberlerinde yer alan ve karakteristik özellikler olarak kabul edilen bazı bölümlerin kaldırılmasıyla farklılık kazanmıştır. Son cemaat yerindeki sol minareye çıkış kapısı üstünde yer alan “Kelime-i Tevhid” yazısı da teknik açıdan nadir sayılabilecek özellikler taşımaktadır.

Mimari açıdan ilk ve tek olma özellikleri gösteren Üsküdar Mihrimah Sultan Camii taş süslemelerinde de etkili örneklerle sahiptir. 17. Yüzyılda eklenen çeşmesi ve 18. yüzyılda eklenen güneş saati ile geçen zaman içinde yeni özellikler kazanmış ve değeri artarak devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (2006). Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan. (*Vakıf Medeniyeti*) *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, 81-87.
- Akar, A. Keskiner, C. (1978). *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*. İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
- Angı, O. S. (2010). İstanbul Tarihi Yarımada'daki Antik Yapılarda Kullanılan Doğal Taşlar ve Korunmuşluk Durumları. *II. Uluslararası Mermer ve Doğal Taşlar Kongresi Bildirileri*, 264-282, İzmir: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası.
- Apa, G.. (2007). İstanbul-Üsküdar'daki Hanım Sultanlar Adına Yaptırılan Cami Minberleri, Üsküdar Sempozyumu. *Bildiriler*, 4/1, 281-326. [<https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/pages/uskudar-sempozyumlari/213> (E.T. 20 Ocak 2021)]
- Arioğlu, E. ve Arioğlu N..Mimar Sinan'ın Seçtiği Taş: Küfeki ve Çekme Dayanımı, 1021-1034. [<http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf/12690.pdf> (E.T. 02 Aralık 2020)]
- Aslanapa, O. (1988). Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Atasoy, N. (2011). *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, İstanbul: Milenyum Yayıncılık.
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti Efendi ve Süleymân Besim Efendi. (2001). *Hadikatü'l- Cevâmi*. İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni- Sivil Mi'mârî Yapılar. (N. Galitekin, Haz.) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Barişta, H. Ö. (1997), XVI. Yüzyıl Taş İşçiliği Süsleme Temalarına İstanbul'dan Bazı Örnekler, *Vakıflar Dergisi*, XXVI, 335-345.
- Bozkurt, T. (2007). İstanbul-Üsküdar'daki Hanım Sultan Camilerine Ait Mihraplar, Üsküdar Sempozyumu. *Bildiriler*, 4/1, 327-360. [<https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/pages/uskudar-sempozyumlari/213> (E.T. 20 Ocak 2021)]
- Çam, N. (1990). *Osmanlı Güneş Saatleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çulpan, C. (1961). *Serviler*, 2 cilt, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Demiriz, Y. (1980), Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii, *Sanat Dünyamız*, VII/20, 17-23.
- Demiriz, Y. (1988a). 16.Yüzyıl Türk Süsleme Sanatında Natüralist Akımın Gelişmesi, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, 103-121. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demiriz, Y. (1988b). Sinan'ın Mimarisinde Bezeme, *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1, 465-475, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Demiriz, Y. (2004). İslam Sanatında Geometrik Süsleme. Bir Envanter Denemesi, İstanbul: Yorum Sanat ve Yayıncılık.
- Devellioğlu, F. (2016). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (a). Hicr Suresi - 45-48, *Kur'an-ı Kerim Portalı*. [<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1847/45-48-ayet-tefsiri>]
- Diyanet İşleri Başkanlığı (b). Âl-i İmrân Suresi - 38-41, *Kur'an-ı Kerim Portalı*. [<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82i-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/331/38-41-ayet-tefsiri>]
- Ersoy, A. (2009), Eyüp'deki Mezartaşlarında Selvi Ağaç Kültü, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, 90-95, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.
- Eyice, S. (1963), İstanbul Minareleri. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, 31-132.
- Gürbüz, E. (2019). "Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi" Külliyesi Oluşturan Yapılar ve Bu Yapılardan Caminin Son Dönem Restorasyonu (2012-2014), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kaçar, M. (2005). Mihrimah Sultan. İslam Ansiklopedisi (C.30, 39-40) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Konyalı, İ. H. (1950), *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, y.y.: Ülkü Basımevi.
- Kuban, D. (1997). *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- Kuban, D. (2016). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Kucur, S. S. (2007). Üsküdar Yeni Valide Camii Haziresi Mezartaşları, Üsküdar Sempozyumu. *Bildiriler*, 4/1, 213-280. [<https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/pages/uskudar-sempozyumlari/213> (E.T. 20 Ocak 2021)]
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Meriç, R. M. (1965). *Mimar Sinan Hayatı, Eseri I Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mülayim, S. (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler Selçuklu Çağı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mülayim, S. (1999). *Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Necipoğlu, G. (2013). *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*. (G. Ç. Güven, Çev) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Orman, İ. (2005). Mihrimah Sultan Külliyesi. İslam Ansiklopedisi (C. 30, 40-42) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Önge, Y. (1988). Mimar Koca Sinan'ın Şadırvanları, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, 189-197, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öngen, S. ve Vardar, K. F. (2018), Gebze Mustafa Paşa Külliyesi: Mısır Kaynaklı Taş Bezemeli Memlûk Sanatı. *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 21, 3-28.
- Özbek, Y. (2002). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkeçeci, İ. (2008). Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ve Külliye İçindeki Türbelerin Süsleme Programı Üzerine Bir Değerlendirme, Üsküdar Sempozyumu. *Bildiriler*, 5/2, 645-666. [<https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/pages/uskudar-sempozyumlari/213>] (E.T. 20 Ocak 2021)]
- Özkeçeci, İ. ve Özkeçeci, Ş. B. (2007). *Türk Sanatında Tezhip*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Saatçi, S. (1988). *Mimar Sinan'ın Yapılarındaki Kitabeler*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı.
- Sayar, M. ve Erguvanlı, K. (1962). *Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Tanman, M. B. (2010), İstanbul'da Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi. *Kültürler Başkenti İstanbul*, 156-180, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- Tatlı, B. (2013), Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı, *1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu "Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler*, 203-228, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları.
- Uluçay, M.Ç. (2001). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Vardar, K. F. (2021). *Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii ve Taş Süslemeleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yılmazörnek, B. (2010), Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yüksel, İ. A. (2004). *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul VI.Cild*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları. [<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C3%82i-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/331/38-41-ayet-tefsiri>] (E.T. 02 Ocak 2021)]

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.),

Hatt-ı Hümayûn (HAT.) 1586/45.

İrâde Dahiliye (İ.DH.) 192/10823; 684/47661; 685/47716.

İrâde Şûra-yı Devlet (İ.ŞD.) 111/6638.

İrâde Evkaf (İ.EV.) 3/50; 5/4; 6/27; 9/22; 10/6; 40/43; 45/3; 48/18.

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Odası (A.}MKT.MHM..) 309/3.

RESİMLER⁶²

▲ Res. 1: Üsküdar Mihrimah Sultan Camii, Duvar Dokusu

►
Res. 2:
Taçkapı

62 Resimler, yazar Kadriye Figen Vardar'ın arşivine aittir.

Res. 3: Mihrap

Res. 4: Minber

Res. 5: Mahfil

Res. 6: Çifte Revak Sütunları

Res. 7: Şadırvan

Res. 8: Minare

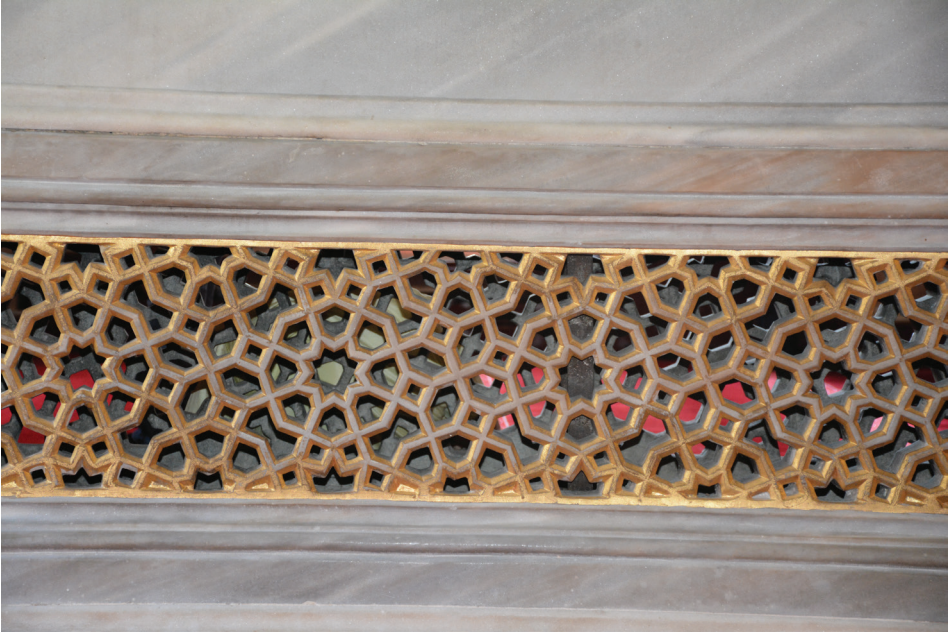
Res. 9a: Birinci Güneş Saati

Res. 9b: İkinci Güneş Saati

Res. 10: Minber Yan Aynalığı ve Korkuluğu

Res. 11: Minber Aynalık Altı Geçidi

◀ Res. 12:
Minber Köşkü ve Yan Panosu

▼ Res. 13: Mahfilî Korkuluğu

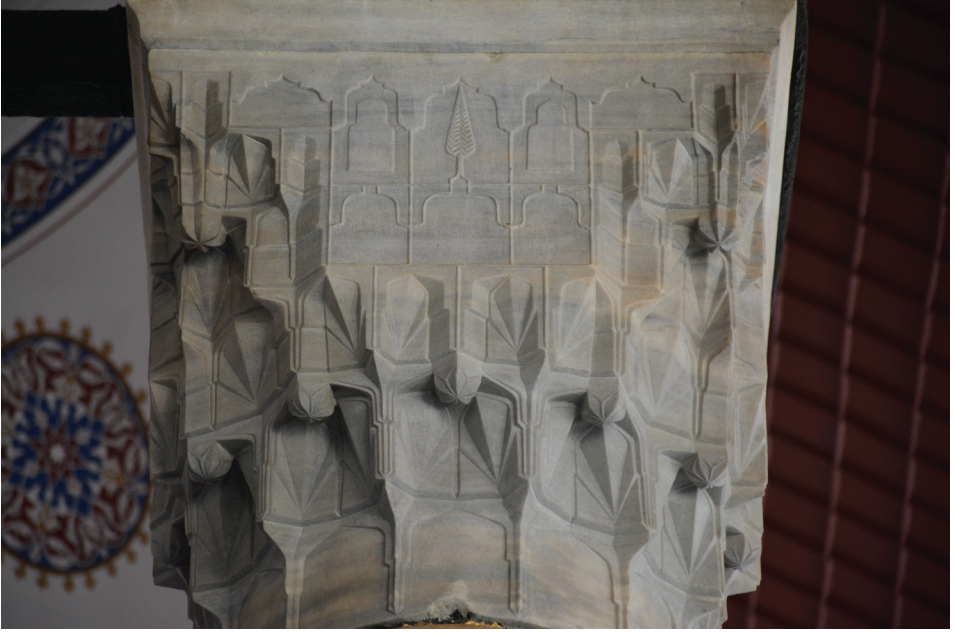
Res. 14: Şadırvan, Ayrıntı

Res. 15: Minare Şerefesi

Res. 16: Minber Kapısı Tepeliği

Res. 17: Birinci Revak Sütun Başlığı

Res. 18: Birinci Revak Sütun Başlığı

Res. 19: Birinci Revak Sütun Başlığı

Res. 20: Birinci Revak Sütun Başlığı

Res. 21: Şadırvan Sütunu Kaidesi

Res.22: Şadırvan Sütunu Kaidesi

Res. 23: Şadırvan Sütunu Kaidesi

Res. 24: Taçkapı Kavsarası

Res. 25: Mihrap Kitabesi

Res. 26:
Minber Önü
Sekisi

Res. 27:
Taçkapı Kitabesi

Res. 28:
Minare Kapısı
Kitabesi

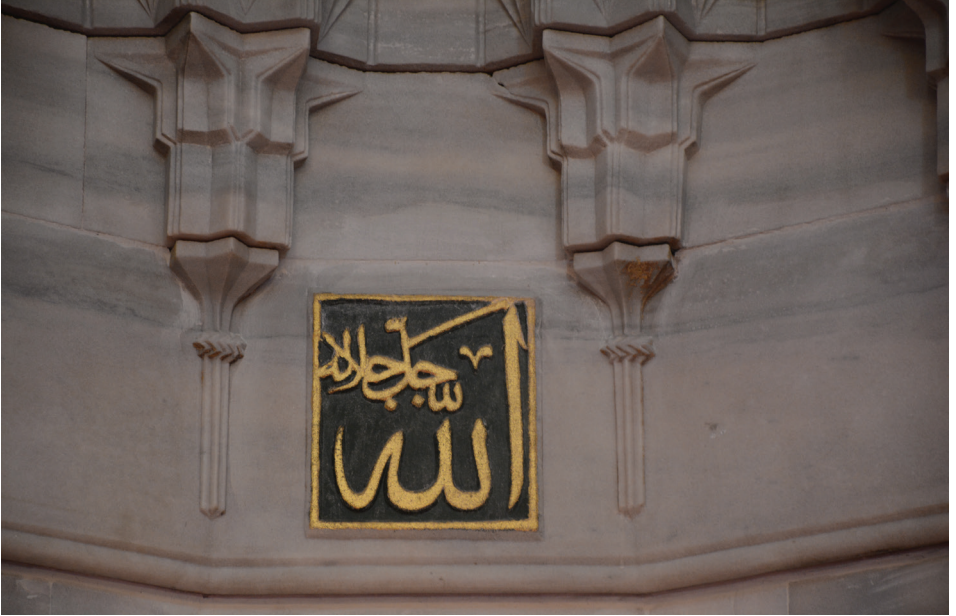

Res. 29:
Minare Kapısı
Kitabesi

Res. 30: Yan Giriş Kapısı Kitabesi

Res. 31: Mihrap Kitabesi

►
Res. 32:
Son Cemaat Yeri
Kemer Üzengisi

◀
Res. 33:
İç Mekân Taçkapı

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | Ege University, Faculty of Letters
Sanat Tarihi Dergisi | **Journal of Art History**
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 30, Sayı: 2, Ekim 2021 | Volume: 30, Issue: 2, October 2021

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Editörler (Editors): Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. Semra DAŞCI ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN ♦ Sekreteryaya - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK
<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics
ESCI
Emerging Sources Citation Index

TR DİZİN
ULAKBİM
TR DİZİN

DOAJ

Crossref

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Academic
Resource
Index
ResearchBID

SÖBIAD